

Inleiding

Danubia gaat over de geschiedenis van het deel van Europa dat stukje bij beetje in handen van het Huis Habsburg kwam. Het verhaal loopt van het eind van de Middeleeuwen tot 1918, toen de dubbelmonarchie uit elkaar viel en de laatste keizer zich terugtrok.

De familie Habsburg is dankzij listigheid, saaiheid, geluk en vlagen van genialiteit buitengewoon lang aan de macht gebleven. Rijken hebben hun bestaan altijd deels aan het toeval te danken, en voor het Habsburgse rijk geldt dat in bijzondere mate. Doordat de zittende vorst geestesziek was of sneuvelde in de strijd zonder zich te hebben voortgeplant, vielen hele koninkrijken, hertogdommen, marken en graafschappen de familie in de schoot. Er waren tijden dat de Habsburgers heersten over territoria van de Noordzee tot aan de Adriatische Zee en van de Karpaten tot Peru. Maar dat zij ook bezittingen elders hadden, laat onverlet dat de kern van hun rijk werd gevormd door de landen aan de Donau, de rivier die via het moderne Oostenrijk en hun belangrijkste hoofdstad Wenen naar Bratislava stroomt, alwaar zij tot koningen van Hongarije werden gekroond, en vandaar naar Boedapest, dat een van hun andere belangrijke hoofdsteden werd.

Vierhonderd jaar lang waren Habsburgers bij nagenoeg alle belangrijke gebeurtenissen in Europa betrokken. En nu nog geldt voor miljoenen Europeanen dat hun taal, hun godsdienst, het uiterlijk van hun stad en de grenzen van hun land bepaald zijn doordat leden van de familie wier namen nu nog amper bekend zijn, geheel naar eigen inzicht iets ondernamen of juist niet deden. Het Huis Habsburg verdedigde Midden-Europa tegen de talrijke aanvallen van het Ottomaanse rijk. Het voerde een beslissende oorlog tegen het protestantisme. Het stond tegen wil en dank pal voor verdraagzaamheid toen in het 19e-eeuwse Europa het ultranationalisme om zich heen greep. Het sloot huwelijkscontracten en militaire allianties met zo ongeveer alle Europese staten die het nog niet in zijn bezit had. Vanuit het perspectief van de meeste Europese landen was de familie Habsburg zo veranderlijk dat het van alles kon zijn, van trouwe bondgenoot tot iets wat leek op de Antichrist. De invloed van de Habsburgers is ook inderdaad zo uiteenlopend en com-

plex dat je er in zijn algemeenheid geen moreel oordeel over kunt vellen.

In de eerste helft van de 16e eeuw stapelden de erfenissen zich dermate snel op dat de ontwerpers van wapenschilden het nauwelijks konden bijbenen. Even leek het erop dat het Europese continent onder het Huis Habsburg zou worden verenigd, zoals China één was onder zijn keizer. De suprematie van keizer Karel v ging echter door allerlei factoren verloren, overspoeld als hij werd door de tegenstrijdige noden en belangen van alle landen die hij bij toeval onder zich verenigde. Uit pure noodzaak verdeelde Karel in 1555 zijn enorme erfenis. Zoon Filips, die in de nieuwe hoofdstad Madrid zetelde, kreeg de helft, en de andere helft ging naar Karels broer Ferdinand, die vanuit Wenen regeerde. De Spaanse tak van de familie duikt tot haar uitsterven in 1700 weliswaar nog af en toe in mijn verhaal op, maar vanaf deze breuk volg ik toch de nazaten van Ferdinand.

Bij het schrijven van mijn vorige boek, *Germania*, was ik soms bang dat ik de werkelijkheid te veel geweld aan deed. Hoewel ik me soms een uitstapje permitteerde, beperkte ik me daarin toch tot de historische gebeurtenissen die plaatsvonden binnen de grenzen van de huidige Bondsrepubliek Duitsland. Dat was noodzakelijk om het verhaal samenhang te geven, maar historisch gezien sloeg het nergens op. Het ondermijnde zelfs het voornaamste punt van het boek. Ik wilde namelijk duidelijk maken dat Duitsland nog maar kort geleden is gevormd uit staatjes die eeuwenlang deel uitmaakten van een veel groter geheel aan kleine en middelgrote feodale staatjes in het midden van Europa. Die honderden kibbelende landjes leefden onder de bescherming van de keizers van het Heilige Rooms Rijk, die – toegegeven, met wisselend succes – duizend jaar lang regeerden. De laatste 350 jaar was de keizer zo goed als altijd het oudste mannelijke lid van de familie Habsburg. Hij vervulde die rol vanwege zijn immense persoonlijk bezit: op verschillende momenten bezat het geslacht maar liefst delen van negentien moderne landen.* Daarmee waren de Habsburgers de enigen die voldoende financiële en militaire middelen hadden om als keizer geloofwaardig te zijn. Maar het betekende ook dat zij vaak beslommeringen elders had. Ze droegen immers niet

* In alfabetische volgorde: België, Duitsland, Frankrijk, Hongarije, Italië, Kroatië, Luxemburg, de Nederlanden, Oekraïne, Oostenrijk, Polen, Roemenië, Servië, Slowakije, Slovenië, Spanje, Tsjechië, Zwitserland, plus alle Spaanse overzeese gebiedsdelen. Via de zoon van Karel v, Filips, kreeg de familie ook Portugal en de Portugese koloniën in bezit.

alleen de verantwoordelijkheid over landen binnen het Heilige Roomse Rijk (zoals het huidige Oostenrijk en Tsjechië), maar ook over gebieden als Kroatië en, pakweg, Mexico. Daardoor waren ze vaak afgeleid, en het afgeleid zijn van de keizer zou je de belangrijkste motor van de Europese politieke geschiedenis kunnen noemen.

De geschiedenis van het langst zittende en machtigste Europese vorstehuis, dat heerste over de wereld van *Germania* maar niet vanuit het moderne Duitsland zelf, was zo complex dat ik die in mijn vorige boek niet uitgebreid kon behandelen. De Habsburgers hadden zeer veel invloed op het hele continent, maar de 'grote gebeurtenissen' werden even vaak door hun niets-doen bepaald als door hun initiatief. Het is opmerkelijk hoe teleurstellend en onbekwaam veel van de keizers waren. En toch lukte het geen van alle agressieve rivalen om tot keizer te worden gekozen en ploeterden de Habsburgers voort. Dankzij onverdiend geluk, korte explosies van daadkracht en gebeurtenissen waarop ze vaak helemaal geen greep hadden, hielden ze het vol totdat ze door Napoleon werden verdreven. Doordat de toenmalige keizer zich de keizerstitel snel persoonlijk toeëigende, denken we nu bij het 'Habsburgse rijk' louter nog aan de familiebezittingen, bezittingen die op zichzelf, na Rusland, de op een na grootste staat in Europa vormden. Zo bleven ze over hun kroonlanden heersen totdat hun keizerrijk als een van de Centrale Mogendheden de Eerste Wereldoorlog verloor. De naschokken van het in allerlei opzichten toevallige einde van het toevallige rijk zijn tot op heden voelbaar. In de tekst wordt daar soms naar verwezen, maar het verhaal eindigt toch in 1918, toen de verschillende rijksdelen hun eigen weg gingen.

Dit boek is minder zonnig dan *Germania*. Hoeveel fysieke en morele schade de steden in bijvoorbeeld het Rijnland in de vorige eeuw ook hebben geleden, de bezoeker voelt toch nog steeds dat zij een Duitse geschiedenis en Duitse bevolking hebben. De inwoners kunnen de medeplichtigheid aan de verschrikkingen in de jaren 1933-1945 volmondig erkennen en zich tegelijk verbonden voelen met de oudere geschiedenis. Bovendien heeft de traumatische periode voor veruit de meeste Duitsers relatief kort geduurd doordat zij in West-Duitsland woonden. In 1945 konden velen zich de welvaart en stabiliteit in de zomer van 1914 nog zo goed herinneren, dat ze het normale leven weer konden oppakken. In grote delen van de voormalige dubbelmonarchie ligt dat anders. Na driekwart eeuw van bloedige oorlogen, gedwongen migratie, invasies, terreur en babylonische oefeningen in de opbouw en wederopbouw van staten, kon men daar nergens op terugvallen.

Toen deze zwaar gehavende landen in 1989 uit het communisme tevoorschijn kwamen, voelden de inwoners zich maar zeer vaag verbonden met het rijk waaraan alleen de gebouwde omgeving nog herinnerde. Het ternauwernood afgewende plan in 2011 om de Gouden Roos Synagoge in Lviv door een hotel te vervangen, is slechts het meest extreme voorbeeld van de onverschilligheid tegenover het verleden in dit deel van het voormalige rijk. Van het westen van de Tsjechische Republiek tot aan de Karpaten tref je steden aan waar alleen maar migranten van na 1945 wonen. En waarom zou een Roemeen de verlaten Duitse dorpen als nationaal erfgoed beschouwen en een Oekraïener eerbied hebben voor de Poolse kerken van weleer? Wat een bezoeker schilderachtig vindt, kan bij de autochtone bevolking verachting of (beslist een verbetering) onverschilligheid oproepen. Zulke spanningen en discontinuïteiten werken door in de tekst van dit boek.

Genieten van plaatsen waarin veel leed is geschied, is natuurlijk moeilijk. Maar gedurende de vier jaar dat ik door de vroegere dubbelmonarchie heb gereisd, hield ik steeds mijn opdracht voor ogen om een boek te schrijven dat laat zien dat die steden niet alleen fascinerend zijn, maar ook, in positieve en negatieve zin, volledig deel uitmaken van de Europese geschiedenis. Wie iets afweet van het verleden van vóór 1918, weet ook wat de totalitaire regimes die na 1918 volgden bijna hebben weggevaagd: het pluralistische, anarchistische en veeltalige Europa van een vorstenhuis dat regeerde met een duizelingwekkend mengsel van onbekwaamheid, wreedheid en soms welwillendheid.

In oktober 2008 speelde Chelsea in het kader van de UEFA Champions League een uitwedstrijd tegen CFR Cluj. De Britse fans die naar Transsylvanië vlogen, dachten dat het leuk was om gehuld in capes en met plastic hoektanden uit het vliegtuig te stappen en met fladderende handen en rare accenten dingen te roepen als: 'Ach, the cheeeldren of the night – I hear their call!' De volgende dag hoorde ik op een Britse radiozender een interview met een discjockey uit de stad, die zich in perfect Engels over het gedrag beklaagde (eerlijkheidshalve moet worden gezegd dat hij een grappig accent had). De Britten hadden zijn land en zijn volk beledigd. Dracula was 'geheel uit de duim gezogen door een of andere Ierse romanschrijver' en in Transsylvanië zelf was het vampirisme totaal onbekend.

Hij had absoluut gelijk. Het interview bleef me echter bij omdat ik altijd vrees dat ik zelf ook zo'n Engelsman ben die met plastic hoektanden uit het vliegtuig komt gestapt. In de voormalige Habsburgse landen staat

de duiding van de geschiedenis sterk in het teken van de politieke strijd. Ja, het idee dat bepaalde etnische, godsdienstige of sociale groepen bevoorrecht zijn, is een belangrijke drijfveer achter het bestuderen van het verleden. Ik begrijp heel goed dat het idioot van me was om dat zwaar beladen terrein te betreden. Een mens kan het nationalisme van een ander gemakkelijk belachelijk maken en blind zijn voor zijn eigen chauvinisme. Toch had ik in mijn meer sombere buien het idee dat de obsessie met taal, archeologie, etnografie, zegelkunde, numismatiek, cartografie enzovoorts in de dubbelmonarchie een giftige erfenis heeft nagelaten. De brede belangstelling voor die onderwerpen en het politieke gebruik dat ervan werd gemaakt, was een ware ramp voor Midden-Europa. En academici waren daarbij (samen met geestelijken) de grootste boosdoeners. In vergelijking met hen waren politici en militairen in feite niet meer dan marionetten. Zelfs Hitler was een walgelijk bijproduct van nationalistische en wetenschappelijke theorieën die in Wenen de ronde deden.

Dat er zoveel op het spel stond, kwam doordat alle etnische groepen datgene uit het verleden haalden waarmee ze hun recht om over andere groepen te heersen, konden onderbouwen. Terwijl de Hongaren naar bewijzen zochten dat hun oorsprong op de Aziatische steppen lag en in 1896 de duizendste verjaardag van hun aankomst in Europa vierden, deden Roemeense academici opgravingen om te bewijzen dat zij de eigenaren van hetzelfde gebied waren. Hun volk stamde naar hun zeggen af van Romeinse soldaten en kolonisten (en ze verzonnen zelfs de naam van hun land om die stelling kracht bij te zetten). Op het eerste gezicht onschuldige of zelfs geschifte oudheidkundige onderzoeken werden op die manier de motor achter afschuwelijke gebeurtenissen. De kreet 'Ga terug naar Azië!' die Roemenen de laatste jaren van de dubbelmonarchie tijdens anti-Hongaarse demonstraties riepen, was nog het minst erg. Maar zulke kreten zorgden er uiteraard wel voor dat de groepen die geen 'vaderland' hadden – de Joden en Roma – in de kijker kwamen te staan. Nadat de dubbelmonarchie in 1918 in een stel rabiaat nationalistische staatjes uiteen was gevallen, was iedereen die als vreemdeling werd gezien in gevaar.

Dat ik in delen van dit boek op de grote gevaren van het nationalisme hamer, betekent niet dat ik terugverlang naar de tijd van de dubbelmonarchie. Dat soort nostalgie zou onzinnig zijn. In intellectueel opzicht is het veel beter om het verraderlijke karakter van de moderniteit te erkennen, zonder te dromen over de terugkeer naar een aristocratische wereld waarin nog geen kranten en algemene geletterdheid bestonden. Per slot van rekening kwamen veel van de nationalistische ideeën op in

het Habsburgse rijk. In die zin is het dus mede-schuldig, zij het dat ook de intellectuele tegenbewegingen (van het zionisme en het anarchisme tot het begrip van het onbewuste) daar ontstonden.

Een andere reden waarom ik dit boek wilde schrijven, houdt hiermee verband. Ik wil namelijk ook laten zien dat Midden-Europa niet alleen in de 20e eeuw, maar ook in vroegere periodes het toneel is geweest van alles verwoestend geweld. Zulk geweld, waardoor hele gebieden min of meer ontvolkt raakten, was zeldzaam in West-Europese landen, hoewel die elders in de wereld natuurlijk met eenzelfde agressie hebben huisgehouden. Het is echter interessant om te zien dat slavernij, strafexpedities, deportaties, piraterij en door het geloof gesanctioneerde verminking en executie ook op het continent zelf voorkwamen. Ik hoop er zodanig over geschreven te hebben dat enerzijds niemand zich beledigd voelt en anderzijds toch ook duidelijk wordt dat zulke dingen ook in Europa gebeurden en dus niet van puur 'oosterse' barbarij getuigen.

In de zomer van 1463 werd de Bosnische koning Stefan Tomašević in het fort van Ključ belegerd door het leger van de Ottomaanse sultan Mehmet II. Na een tijd gaf de koning zich over, nadat hem een vrijgeleide was beloofd. Mehmet vermoordde Stefan en zijn entourage echter toch, en de Bosnische edelen die de strijd hadden overleefd, werden tot galeislaven gemaakt. Het Ottomaanse standpunt was dat de hele Bosnische elite moest worden geliquideerd omdat zij geen functie meer had. Bosnië zelf werd als *eyelet* (provincie) in het Ottomaanse rijk opgenomen. De vrijgeleide was aangeboden aan een koning, maar nu hij nog slechts een onderdaan was, kon de sultan met hem doen wat hij wilde. Het respectabele middeleeuwse koninkrijk Bosnië verloor zijn zelfstandigheid voor vijfhonderd jaar. Een ander berucht voorbeeld is Polen. Aan het eind van de 18e eeuw voerden de Habsburgse vorst, Pruisen en Rusland een serie uiterst kille gesprekken die als resultaat hadden dat zij Polen onderling verdeelden. Zoals moge blijken uit het feit dat Polen officieel als naam verdween, was het de bedoeling dat het land definitief van de kaart werd geveegd. De bevolking was nu verdeeld over de bestuursregio's 'West-Pruisen', 'West-Rusland' en 'Galicië en Lodomerië'. En de kersverse eigenaren zorgden er gezamenlijk voor dat iedereen die zich daartegen verzette, werd gedood, uitgeleverd of achter de tralies verdween.

Een thema dat in de Midden-Europese geschiedenis aldoor opduikt is de onveiligheid door geweld van buitenaf, een onveiligheid die ertoe kon leiden dat een hele bovenlaag werd weggevaagd. Ook dat is in West-Europa zelden gebeurd. Zo wist Frankrijk eeuwenlang alle bui-

tenlandse legers buiten de deur te houden en het werd dus zo goed als altijd door Fransen bestuurd. Ook in de Engelstalige landen konden de autoriteiten hun besluiten in grote veiligheid nemen. Het Habsburgse rijk echter kon van bijna alle kanten via tal van goede en duidelijke invasieroutes worden aangevallen. Bondgenoten werden vijanden en bedreigden opeens een grens waar decennialang niets was gebeurd. Defensie stond dus centraal in de Habsburgse monarchie. Van begin tot eind was het rijk een machinerie om de sterke burenen te weerstaan en opstandige bevolkingsgroepen eronder te houden. Als het geen oorlog voerde, dan bereidde het zich voor op de oorlog. Het beeld van de dubbelmonarchie als een vriendelijk land dat liever taart at en walste dan met de vaart der volkeren mee te gaan, een beeld dat vooral in de jaren vóór 1914 werd gepropageerd, klopt dus niet. De dynastie heeft altijd compromisloos en bikkelhard alles en iedereen die haar in haar voortbestaan bedreigde, neergeslagen. De schijnbaar aardige Frans Jozef met zijn bakkebaarden zag zijn rijk als één groot militair apparaat. Zijn leven bestond uit parades, oorlogsspelen, het uitreiken van medailles en discussies over de kolossale bedragen die zijn krijgsmacht nodig had, een leven dat zijn voorgangers van tweehonderd of zelfs vierhonderd jaar eerder bekend voorgekomen zou zijn. Omdat een volgend gevaar voor de veiligheid altijd op de loer lag, hielden de Habsburgers continu de militaire slagkracht en stemmingswisselingen bij hun burenen in de gaten. Ze hadden genoeg voorbeelden van heersers van hetzelfde soort landen die geblunderd hadden en daarmee hun positie verspeelden. En de dynastie zelf had vaak genoeg territoriaal van de nederlagen van anderen geprofiteerd totdat ze zelf de beslissingen nam die tot de desintegratie van het rijk en haar ondergang in 1918 leidden.

Het is belangrijk om te bedenken dat vorsten voor de komst van de spoorwegen en de telegraaf en de algemene geletterdheid slechts een vage macht over hun land hadden. De Habsburgers posteerden zich graag voor kaarten, stambomen en wapenschilden om met een weids gebaar te laten zien hoeveel ze bezaten, maar zulke gebaren hielden niet zoveel in. Afgezien van de meest afgelegen dorpen in bergen of wouden, werd niemand geheel met rust gelaten, maar dat betekent niet dat de bevolking zich sterk verplicht aan Wenen voelde. Steden, edellieden en kerkelijke autoriteiten hadden zoveel rechten dat de centrale staat lang niet zoveel macht bezat als in de moderne tijd. Historische werken worden vaak vanuit het perspectief van de vorst geschreven. Het duidelijkst komt dat tot uitdrukking bij de term 'rebellie', een woord dat mislukking veronderstelt (per definitie: als ze slaagt is het machtswis-

ling). Maar het is te gemakkelijk om alle opstanden te beschouwen als een plaag of als een teken van achterlijkheid die het land alleen maar financieel en militair verzwakte. Dan neem je de man op de troon in Wenen te serieus, en ik hoop dat dit boek demonstreert dat er ook goede argumenten voor verzet tegen de Habsburgse heerschappij waren. Het feit dat op enigerlei moment (en in Hongarije bij herhaling) zowat iedereen 'disloyaal' was, is veelzeggend. De oorlog van Jozef II tegen de Turken liep in 1788 mis doordat Hongaarse edellieden hem zo'n verfoeilijke malloot vonden dat ze zijn troepen niet wilden fourageren. Vanuit een breder perspectief bezien voel je onvermijdelijk medelijden met hem omdat hij machteloos moest toezien hoe zijn grote leger desintegreerde. Desondanks verdienen de bevolkingsgroepen die waar dan ook in Europa niet wilden gehoorzamen, iets meer respect.

Een populaire figuur in veel anekdotes en romans is de Hongaarse lage edelman die niets anders doet dan drinken en jagen, en nooit brieven en telegrammen opent met het argument dat niemand zich met het leven van een aristocraat heeft te bemoeien. De Habsburgers hadden altijd veel te stellen met dergelijk verzet: van adel en steden die op hun rechten stonden, van bizarre geloofsgemeenschappen en van recalcitrante gilden. Zelfs hoge edellieden kozen soms voor het avontuurlijke en uiterst riskante pad door met de Turken te heulen. Heel wat Weense ambtenaren moeten woedend op hun kersenhouten bureaus hebben geslagen met de kreet: waarom doen die mensen nou nooit eens gewoon wat ze wordt verteld? Maar zij maakten de fout dat ze te veel uitgingen van kaarten, plannen en inkomstenramingen. Het nieuwe aan dit boek is wellicht dat het een poging doet om Wenen niet als de verzamelplaats van het juiste politieke, godsdienstige, sociale en strategische denken te zien. Een boer in Stiermarken, een horige in Transsylvanië en een piraat aan de Adriatische Zee bekeken Wenen met andere ogen, en hun visie was niet per se verkeerd.

Danubia kan los van *Germania* gelezen worden. Ik heb daarom een aantal elementaire opmerkingen over het functioneren van het Heilige Roomse Rijk moeten herhalen. Bij de andere overlappingsen die er natuurlijk ook zijn, heb ik het onderwerp vanuit een ander perspectief en met andere voorbeelden beschreven.

Tot slot moet ik nog drie opmerkingen maken. Dit is, ten eerste, niet de geschiedenis van een vorstelijke familie. U hoeft zich niet door allerlei huwelijkscontracten, geroddel over wat de ene aartshertog tegen de andere zei of verhalen waarom die en die niet kon opschieten met haar schoonzus heen te worstelen. Ik schrijf over de meer interessante din-

gen die bepaalde vorsten deden, en soms gaat het daarbij ook om huwelijkscontracten (die te vaak mensen betroffen die Maria of Karel heetten). Maar ik heb het zoete en door harpen begeleide koninklijke gekeuvel dat het oordeel over de Habsburgers te vaak heeft verduisterd, zoveel mogelijk vermeden. Bij mij geen handkussen, mouches, hakkengeklik en discrete blikken over waaiers heen ('Oh, wat bent u brutaal, mijn graaf'), en ik hoop dat u dat waardeert.

Dit is, ten tweede, ook geen boek waarin bepaalde eigenschappen aan etnische groepen worden toegeschreven. U zult geen zinnen aantreffen als: 'Net als het scherp, maar edel smakende gewas dat het liefdevol verbouwt en dat de wereld kent als "paprika", is het Hongaarse volk...' Geen enkele etnische groep is van nature edelmoedig, melancholiek, muzikaal of haatdragend, en beslist niemand wil zijn leven graag opofferen omdat zijn volk nu eenmaal fatalistisch is. Dat soort onzin is eeuwenlang verkondigd – Frans Ferdinand had als geheugenteuntje zelfs een lijst met volkskarakters op zijn bureau liggen – en dat moet stoppen. Voor Europa zou het een hele verbetering zijn als wij eigenschappen als vrolijk, humeurig, romantisch, muggenzifterig en dergelijke niet aan hele volkeren, maar aan individuen toeschreven. Dan zijn we tenminste af van de belachelijke suggestie dat alle bewoners van bepaalde steden muzikaal begaafd en alle bewoners van bepaalde dalen driftkoppen zijn. Ik begon dit sterk te voelen toen ik aan *Germania* werkte en om de haverklap van Britse en Amerikaanse vrienden te horen kreeg dat Duitsers geen gevoel voor humor hebben. En dat terwijl ik net ergens in een Bierkeller was geweest waarvan de meeste bezoekers haast niet waren bijgekomen van het lachen, waarmee ik natuurlijk niet wil beweren dat dé Duitser wel gevoel voor humor heeft.

In de derde plaats is dit boek niet bedoeld als een alomvattende gids voor Midden-Europa. Ik heb domweg alleen geschreven over de dingen die ik zelf boeiend vind. De verhaallijn is redelijk duidelijk, maar er zijn onvermijdelijk een heleboel onderwerpen waarover ik nauwelijks iets zeg. Zo blijkt bijvoorbeeld uit de vrij lange stukken over muziek dat ik een liefhebber ben van Haydn en Wolf. Het spijt me als de lezer liever meer over Beethoven en Bruckner had willen lezen, maar hoezeer ik hen ook bewonder, ik weet niet zoveel van hen af. En het leek me beter de schaarse ruimte te gebruiken voor interessant materiaal dan voor onderwerpen waar ik in feite niets nieuws over te melden heb. Hetzelfde geldt voor de keizers. In plaats van plichtsgetrouw alle keizers, inclusief de sukkels, de revue te laten passeren, schrijf ik alleen over het handjevol dat me fascineerde.

Ik prijs mezelf bijzonder gelukkig dat ik dit boek heb kunnen schrijven. Ik ben zowat mijn hele volwassen leven al geïnteresseerd in de culturen van Midden-Europa, maar dat ik nu een goed excuus had om in dat hele gebied, van Bohemen tot Oekraïne, rond te touren en langdurig over tal van onderwerpen te lezen, na te denken, te praten en te schrijven, was een waanzinnig voorrecht. Ik hoop van harte dat ik iets heb kunnen overgedragen van de opwinding die ik voelde als ik weer eens in het schitterend gerestaureerde buffet van het Oostelijk Station in Boedapest op een McChickwich zat te kauwen en me afvroeg welk avontuur me nu weer te wachten stond.

Plaatsnamen

De officiële stadsnamen laten zien wie de baas is in het land waarin ze liggen. En dat je een stad met een andere naam aanduidt, kan twee dingen betekenen: je behoort simpelweg tot een bevolkingsgroep die het niet voor het zeggen heeft of je drukt er een politieke opvatting of een nostalgisch verlangen mee uit. Een goed modern voorbeeld is de stad Cluj-Napoca in Transsylvanië. Cluj is de Roemeense naam. Cluj-Napoca werd in de jaren 1970 verzonnen ter ere van de vermeende Romeinse oorsprong van de stad. Klausenburg is de naam in het Duits, Klazin in het Jiddisch en Kolozsvár in het Hongaars. Al die namen hebben dezelfde wortels, maar ze hebben allemaal hun eigen politieke betekenis. Een Hongaar zal zeggen dat hij het over Kolozsvár heeft omdat de stad in het Hongaars zo heet. Een Roemeen zal dat echter als een vorm van irredentisme opvatten, als een terugverlangen dus naar de goede oude tijd dat Cluj-Napoca nog een belangrijke Hongaarse stad was. Het wantrouwen van de Roemeen is begrijpelijk, maar niet per se terecht. Hetzelfde geldt voor de vroegere stad Pozsony. In Pozsony, Pressburg in het Duits, werden de Hongaarse koningen gekroond. Na de Eerste Wereldoorlog kwam de stad in handen van de Tsjechen en Slovakten, die de naam Bratislava verzonnen, waarmee de stad ophield Duits of Hongaars te zijn. Het wellicht ergste voorbeeld is de naam van de Tsjechische Republiek zelf. Het alternatief, Bohemen en Moravië, zou veel beter zijn, ware het niet dat deze namen voor eeuwig zijn besmeurd doordat het nazi-‘protectoraat’ zo heette.

Je kunt niet aan het mijneveld ontkomen. Lviv kan ook Lemberg, Lemberik, Lwów of Lvov zijn. Ivano-Frankivsk kan ook Stanislau, Stanislawów of Stanilavov zijn – alle varianten roepen hun eigen pijn op bij

de diverse uitgesloten groepen. Ik zal dus de huidige officiële namen gebruiken zonder daarmee enig politiek oordeel te willen vellen.

In dit boek komen ook veel onbekende historische gebieden voor. Regio's als Krain en Opper-Lausitz hebben eeuwenlang bestaan en behielden ook daarna nog lang hun eigen tradities, wapenschilden, adellijke families en plichten jegens hun vorsten. Een ander, bekender voorbeeld is het Koninkrijk Galicië en Lodomerië. Dit koninkrijk, dat in de ogen van Polen en vele anderen een koloniaal gedrocht zonder enige legitimiteit was, heeft 150 jaar bestaan, langer dus dan nu de Duitse eenheidsstaat. Wie over de Europese geschiedenis nadenkt, moet de discipline hebben om Galicië te zien als iets dat voor generaties inwoners werkelijk bestond, en niet als een rare politieke eenheid die gedoemd was om snel weer te verdwijnen.

Veel landen van weleer lijken nu klein, maar tot de 19e eeuw bestond het grootste deel van Midden-Europa uit zulke kleine landjes. Tot de eenwording van Italië en Duitsland zag zelfs Zwitserland er behoorlijk groot uit. En als een Europeaan uit 1900 even op een landkaart van 2000 had kunnen kijken, dan zou hij verbaasd geweest zijn, niet alleen omdat Ierland en Polen (die toen stevig in handen van supermachten leken) hun onafhankelijkheid terug hadden, maar ook door nieuwe creaties als Slowakije en Macedonië. In 1900 was Slowakije niet meer dan een bergstreek in Noord-Hongarije, en Macedonië lag als een paar bergplooien verscholen in het Ottomaanse rijk. En even verbazingwekkend als die creaties zou hij de ondergang vinden van het graafschap Görz (Gorizia) en het hertogdom Teschen, eenheden die van de middeleeuwen tot 1918 standhielden en nu haast niet meer te vinden zijn. Niet iedereen zal het waarderen, maar dit boek is ook een oproep aan de lezer om te beseffen dat de grenzen binnen Europa vele malen verschoven zijn, dat de uitkomst ook heel anders had kunnen uitpakken en dat het eigendom van gebieden soms voor het oprapen lag. De kaarten zullen dit duidelijker maken. Maar als u een werkelijk duizelingwekkend beeld wilt krijgen van hoe het 20e-eeuwse Midden-Europa weer aan elkaar geplakt zou kunnen worden, dan moet u op pagina 418-419 kijken.

Het Huis Habsburg

Ik zal de lezer niet ontmoedigen met een stamboom die eruitziet als een warrige tekening van het bloedvatenstelsel van het menselijk lichaam.

Het lijkt me beter om een overzicht te geven van de familiehoofden, zodat de opeenvolging duidelijk wordt. Daarbij vermeld ik ook de jaartallen van het aantreden en de dood van de keizers. Zo opgesomd ziet het er allemaal heel simpel en begrijpelijk uit, maar achter de namen gaan natuurlijk allerlei soorten van dolkstoten in de rug, roekeloze onderverdelingen, haat, vals mededogen en algehele mislukking schuil, maar die komen aan de orde in de tekst.

Het is onmogelijk om alle titels van de vorsten te noemen. Enige verarring op dit gebied is niet te vermijden, maar ik noem toch onder nagenoeg alle omstandigheden slechts één titel van iedere persoon. Om u een inkijkje in de chaos te geven: de onaantrekkelijke Filips de Schone was Filips I van Castilië, Filips II van Luxemburg, Filips III van Brabant, Filips IV van Bourgondië, Filips V van Namen, Filips VI van Artois en zo kunnen we nog een hele tijd met de toevoegingen I, II en III doorgaan. U zult dus begrijpen dat ik niet naar volledigheid streef, maar hem alleen Filips de Schone noem. Het enige wat ik hier nog wil vermelden, is dat sommige keizers in hun hoedanigheid van koning van Hongarije een ander nummer hadden. Zo was Rudolf II Rudolf I van Hongarije en Karel VI was ook koning Karel III (of III. Károly). De door mij genoemde nummers zijn die van de keizer van het Heilige Roomse Rijk (tot 1806) of die van de Keizer van Oostenrijk (van 1804 tot 1918).

Wat de namen zelf betreft: de vertalers hebben stelselmatig de Nederlandse namen gebruikt. Keizer Maximilian is dus Maximiliaan en Franz Joseph is Frans Jozef. En zijn opvolger heet in dit boek Karel I. Op grond van criteria die weinig met de rede te maken hebben, werd deze Karel in 2004 door de katholieke kerk zalig verklaard. Sindsdien heet hij de Gezegende Karel van Oostenrijk, als de eerste en naar we mogen aannemen ook de laatste Habsburger die op weg is naar heiligheid.

Tot 1806 staat 'het rijk' voor het uitgestrekte Heilige Roomse Rijk. De gekozen keizer ervan – op een enkele uitzondering na het oudste mannelijke lid van het Huis Habsburg – heerste op persoonlijke titel en los van het keizerschap tevens over de 'Habsburgse kroonlanden' of de 'Habsburgse bezittingen'. Ook die landen vormden minder een eenheid dan op het eerste gezicht lijkt. Daadwerkelijk 'bezat' de familie vaak maar kleine stukjes van het hele grondgebied omdat dat grotendeels onder het gezag van edellieden en kerkelijke instellingen viel. 'Heerschappij' betekende dat de vorst om allerlei privileges, gunsten en uitzonderingen heen moest laveren. De meeste kroonlanden lagen binnen het Heilige Roomse Rijk, maar voor bijvoorbeeld Hongarije gold dat niet. Naast het 'keizerlijke leger', ofwel het leger waarmee het Heilige Roomse Rijk had

ingestemd, was er dus ook nog de troepenmacht van de keizer persoonlijk. Alle lezers van onder de vijftig zullen bij het woord 'Rijk' onmiddellijk denken aan het perfect georganiseerde rijk van het kwaad uit *Star Wars*. Het zou zelfs weleens kunnen zijn dat de recente heropleving van de belangstelling voor het Heilige Roomse Rijk iets met die onbewuste link te maken heeft. Bedacht moet echter worden dat het aardse rijk heel wat minder doelmatig, gedreven en kwaadaardig was dan dat in de ruimte gesitueerde rijk. De enige gemeenschappelijke factor is de irritante neiging om te koersen op de eigen, zinloze nederlaag.

Frederik III (1452-1493) werd opgevolgd door zijn zoon **Maximiliaan I** (1493-1519), die eerder al de Habsburgse kroonlanden onder zijn hoede had gekregen. Hij werd opgevolgd door zijn kleinzoon **Karel V** (1519-1558). Karel V besloot de onbeheersbare erfenis te verdelen. Zijn zoon **Filips II** werd koning van Spanje, en de oostelijke landen gingen naar Karels broer **Ferdinand I** (1558-1564). **Ferdinand** werd opgevolgd door zijn zoon **Maximiliaan II** (1564-1576), die op zijn beurt werd opgevolgd door zijn zoon **Rudolf II** (1576-1612). Na een paleiscoup werd diens jongere broer **Matthias** (1612-1619) kortstondig keizer. Omdat Rudolf en Matthias beiden kinderloos waren, werden zij opgevolgd door hun neef **Ferdinand II** (1619-1637). Na hem verliep de opvolging een aantal malen via de oudste nog levende zoon: **Ferdinand III** (1637-1657), **Leopold I** (1657-1705) en **Jozef I** (1705-1711). Na diens plotselinge en vroegtijdige dood trad zijn broer aan als **Karel VI** (1711-1740). Doordat al zijn zonen stierven, volgde op zijn overlijden een bloedige successieoorlog. Zijn dochter **Maria Theresia** slaagde er in een aantal titels over te nemen en haar echtgenoot **Frans I** (1745-1765) werd, na een leemte van vijf jaar, keizer. Vanaf dat moment heette het vorstenhuis officieel het Huis Habsburg-Lotharingen. Hun zoon erfde op de normale wijze als **Jozef II**, en hij werd opgevolgd door zijn broer **Leopold II** (1790-1792), die op zijn beurt werd opgevolgd door zijn zoon **Frans II** (1792-1806). Hij werd als Heilig Rooms Keizer afgezet, maar had zich toen al uitgeroepen tot keizer van Oostenrijk, waarmee hij **Frans I** werd (1804-1835). Hij werd opgevolgd door zijn zoon **Ferdinand I** (1835-1848), die in 1848 door middel van een paleiscoup werd ingeruild voor zijn neef **Frans Jozef** (1848-1916). Vanwege even complexe als beroemde familieproblemen werd hij opgevolgd door zijn achterneef **Karel I** (1916-1918). Hoewel de leider van Hongarije nog tot 1944 officieel het regentschap voor de familie Habsburg uitoefende, mogen we toch stellen dat de dynastie met het aftreden van Karel I in 1918 van het toneel verdween.